

СЕМЕТЕЙДИН ОБРАЗЫН АЧУУДА МОНОЛОГ, ДИАЛОГДУН МААНИСИ

САЙПИДИНОВА НАЗГҮЛ

улук окутуучу, К.Тыныстанов ат. БИМУ

Эпосто Семетейдин образын ачуу үчүн колдонулган дагы бир адабий-көркөм ыкма–бул диалог ыкмасы. Диалог бул негизинен драмалык жанрдын ыкмасы. Бирок бул ыкма адабияттын драмадан башка түрлөрүндө да колдонула берет. Ушул жагынан алганда «Семетей» эпосу каармандардын өз ара диалогуна абдан бай. Бир эле эпостун баш жагындагы Абыке менен Көбөштүн, Көбөш менен Кыргызчалдын, Кыргызчал менен Каныкейдин, Каныкей менен Чыйырдынын, Бакай менен Каныкейдин ортосундагы чыңалган драмалуу диалогдорду эске түшүрөлү. Бирок кеп, эпосто диалогдордун бар болгондугунда гана эмес, ошол диалогдордун белгилүү бир көркөмдүк–эстетикалык ийкемдүү функцияны аткарып тургандыгында. Мисалы, үчүн бир мүнөздүү эпизодго кайрылалы. Үргөнч дайрасынын боюнда Семетей менен Айчүрөк биринчи жолу кездешип, экөөнүн ортосунда сүйлөшүү болуп өтөт. Ошол диалогдун жүрүшүндө экөөнүн ортосундагы абал курчуган учурлар да болот. Ошондой чыңалган диалогдун бир фрагментине көңүл буралы:

Семетей:

-Акундун кызы Айчүрөк,
Акшумкар берчи, кетемин!
Жолго казан асыпсың,
Жолоочу жолун тосупсуң,
Керүүгө казан асыпсың,
Кербенчи жолун тосупсуң!
Тишиң буудай болгончо,
Чачың куудай болгончо,
Кан атаңдын төрүндө
Картайганча күтүпсүң,
Акшумкар алар сен белең,
Тамаша кылчуң мен белем?![2, 103]

Айчүрөк:

– Кең Үргөнчтө жатканда,
Көп олжого батканда,
Алтын тактын үстүндө
Акункан атам жатканда,
Калмактан алган олжону
Камчыга ченеп бөлгөндө,
Ардактуу кан атамдын
Касиетин көргөндө,
Сенин атаң шер Манас
Алтымышэки нар алып,
Ак куржунга зер алып,
Алтымыш жорго айдатып,
Башына кебез байлатып
Бел куда болгон жери бар.
Кан Манас менен Акундун
«Куда» дешкен кеби бар.
Алдындагы Чүрөктүн
Алты жаны болсо да,
Карый турган эби бар...

Кан атаң Манас өлгөндө,
Каныкей азап көргөндө,
Темир кандын шаарына
Тентип кетип сен калдың,
Телмирип Чүрөк мен калдым.
Каймана сөздү чын кылып,
«Карысын», - деп сындырдың,
Кан атаңдын арбагын
Кай жерде, төрөм, тындырдың!
Карыганча келбеген
Кадырлуу төрөм сенденби?
Арбакты аттап өтө албай,
Кылчактап алыс кете албай,
«Жаш төрөм качан келет», - деп,
Карыганча күткөн менденби? [2,194]

Семетей:

– Ошондо Семен кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Ашуусу бийик тоо аштык,
Айчүрөк жайын уккандан
Алтымыш күндөй жол бастык
Чырмап этип уйку албадык,
Чер жаза чайга канбадык.
Куш уйкуну салбадык,
Азыраак уктап алалык.
Акун кандын шаарына
Аттанып анан баралык.
Менден кеткен иш болсо,
Кечиргин, Чүрөк, сөзүмдү,
Аныктап издеп таптымго,
Айнектей кара көзүңдү.
Сөз менен жыгып алдыңго
Качандан берки өчүңдү!...»[2,194]

Бул диалогдон эмнени байкайбыз? Семетейдин «чачың куудай болгончо атаңдын төрүндөсүн» деген ачуу сөзү Айчүрөктүн намысына тийди. Ортодогу мамиле татаалдануу жагына дароо ооп, абалдын курчушуна шарт түзүлдү. Айчүрөк Семетейге татыктуу жооп табууга үлгүрдү. Айчүрөктүн жообу жүйөлүү да, негиздүү да, логикалуу да болду. Бул жооп Семетейдин намысына да тийди. Диалог дагы курчушу мүмкүн эле. Бирок Семетей акылдуу, кемеңгер баатыр болуп чыкты. Ал Айчүрөктүн сөзүнө терикпестен, айтса айтпаса төгүңбү дегендей, колуктусунун жүйөлүү кебине жыгылып, күнөө өзүндө экенин туюнуп, курчуган абалды чукулунан өзгөртүп, кыздан кечирим сурады. Мына ушинтип, конфликт оң чечилди. Кыскасы, Семетей менен Айчүрөктүн ортосунда болуп өткөн бул диалогдун көркөмдүк функциясы эмнеде? Диалогдун көркөмдүк функциясы–анын Семетей менен Айчүрөктүн адамдык касиеттерин бизге ачып берип жаткандыгында. Диалогдун жүрүшүндө Айчүрөктүн аталардын, куда болуп шерттешкендигин, элдик салтты сыйлаган, терең ой жүгүрткөн, нарк билген, чукугандай сөз таба билген акылдуулугу айгине болду.

Экинчиден, Семетейдин баатырмын деп күчүнө чиренбегендиги, кези келгенде сөзгө жыгыла билген нарктуулугу, өз күнөөсүн, осолдугун мойнуна ала билип, кечирим сураганга жараган ийкемдүүлүгү, рухий маданияты ачыкка чыкты. Демек, бул диалогдо Семетейдин инсандык сапатыдагы бир жагынан ачылып көрүндү.

Мына ушинтип, эпостун бүтүндөй сюжетинин жүрүшүндө диалог Семетейдин образын ачуу боюнча маанилүү көркөмдүк-эстетикалык функцияны аткарат. Биз бул жерде бир гана мүнөздүү мисалга токтолуу менен чектелдик.

Семетейдин образын ачуу боюнча эпосто көп колдонулган дагы бир көркөм каражат жөнүндө кеп кылбай өтүү мүмкүн эмес. Бул–баатырдын образын ачууда манасчынын тикелей сөзүн эмес, башка бирөөнүн Семетей жөнүндөгү речин пайдалануу. Мындайыкма, албетте көркөм сөз өнөрүндө колдонула жүргөн ыкма. Бирок бул ыкма «Семетей» эпосунда өзгөчө көркүнө чыгарыла колдонулгандыгын белгилеп коелу. Маселен, Семетейдин образындагы да дааналантуу үчүн эпосто эпикалык душман Коңурбайдын речи пайдаланылат, башкача айтканда, Семетей Коңурбайдын көзү менен каралып, мүнөздөлөт. Каңгай тарапка чалгынга келген Семетейди биринчи көрүп Коңурбай өзүнчө ичинен мындай монолог айтат:

Кажыбас баатыр Коңурбай
Жолун тосуп Семендин,
Желбегей бейкут Семене
Жеткилең көзүн салыптыр,
Семетейди көргөндө,
Арман кылып өзүнчө,
Күңгүрөнүп алыптыр.
«Манастан калган жетимди
Томуктай бала деп жүрсөм,
Тоодой баатыр турбайбы.
Токсон миң адам келсе да,
Толгоп башын жулбайбы?
Атасы Манас баатырдан
Алты эсе мыкты көрүнөт,
Айбатынан ажалдын
Көлөкөсү көрүнөт.
Ушундай бала бербеген
Көкөтөңир–буркандар
Мага эле сараң көрүнөт.
Айкөлдөй болгон Семетей
Менин уулум болсоңчу,
Айдап жүргөн көп жылкы,
Атаганат кор дүйнө,
Менин кунум болсоңчу!
Колумдан келсе чунакты
Тирүү кармап калсам ээ!
Элчилигин алсам ээ!
Берендерге тең кылып,
Манжуулардын элине
Бейкут кошуп салсам, ээ!
Ушундан тууган баланы
Унчукпай туруп Манжуга
Кан көтөрүп алсам ээ!
Жалбагай ооз, жар кабак,
Адамда мындай болобу!
Баатырды баатыр дебестен,
Кемиткен адам оңобу!
Ааламга топон суу келсе,
Алсыраган көп элди
Көтөрүп алчу кемега?

Жазы маңдай, жалын көз,
Кара кылды как жарган,
Калыс болчу немега?
Көбөрүп турган чунакка
Көңүл айтсам болбойт го!
Көрүнүп койсом көзүнө,
Көз ачканча сомдойт го!
Айткандан кайтпас неме экен,
Көнөктөй болгон башымы
Көөдөнүмдөн толгойтго!»[1:1959, 260]

Бул сөзүнөн Коңурбай өзү душман болсо да, кыргыз баатырына туура баа бере билген көсөм экендиги баамдалат. Манжууда эмне үчүн мындай баатыр жок деп ичи өрттөнүп да жатат, суктанып да жатат, кыялданып да жатат, Семетейдин ченде жок, алкакка сыйбаган арстандыгын, адамдык касиеттерин как баш Коңурбай баамдап да жатат. Коңурбайдын Семетей жөнүндөгү мүнөздөмөсү эпостогу көркөмдүгү күчтүү эпизоддордун бири. Семетейдин душмандык көзү менен каралып сүрөттөлгөндүгү өзүнчө кызыктуу көрүнүш. Коңурбайдын речи Семетейдин образына жаңы боөкторду сүртүп, каармандын баатырдык жана адамдык облигин дагы да ачык-айкын кылгандыгы менен баалуу. Семетейдин образын бөлөк бирөөлөрдүн речи аркылуу кыйыр түрдө ачуунун дагы бир мисалын көз алдыга тартуу ылайыктуу.

Адабияттар:

1. Бегалиев, С. «Манас» эпосунун көркөм каражаттары Ф., 1989.
2. Бириктирилген вариант Семетей: 1959, 193-бб
3. Ошондо 1959, 194-бб
4. Ошондо 1959, 194-бб
5. Ошондо 1959, 260-бб